

УДК 341.095

С. В. Плавич, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Економіко-правовий факультет, кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

В статті розглянуті особливості процесу зближення національного законодавства з законодавством Європейського Союзу. Проаналізований конституційно – правовий механізм взаємодії норм національного та міжнародного права.

Ключові слова: національне законодавство, конституційно-правовий механізм, законодавство Європейського Союзу, взаємодія норм права.

Однією з найважливіших правових проблем сучасного суспільства є формування механізму взаємодії норм міжнародного та національного права. Сьогодні в суспільстві, як ніколи, існує нагальна потреба у вдосконаленні механізмів правотворення, підвищення результативності законодавчого процесу, поліпшення якості законів, забезпечення стабільності законодавства, підвищення його соціальної ефективності. Саме цим зумовлена актуальність питання, що є метою нашого дослідження. Проблема співвідношення національного та міжнародного права вперше вивчалася німецьким юристом Г.Трипелем наприкінці XIX ст. Необхідність імплементації Україною міжнародних Угод, адаптації законодавства України до законодавства ЄС стимулювали розробку актуальних напрямків інтеграційно-правових наукових досліджень. Для української юридичної науки така постановка проблеми є відносно новою. Окремі аспекти стали предметом досліджень В.Г.Буткевича, С.А.Войновича, В.Ю.Крушинського, В.В.Копійки, В.Ф.Опришка, В.І.Муравйова, Л.А.Луць, Ю.Д.Ільїна, Ю.Марченка та ін.

В юридичній науці та політико-правовій практиці існує дві основні концепції (теорії) співвідношення міжнародного та національного права: моністична (Г.Кельзен, П.Руссо) й дуалістична (Г.Трипель, Д.Анцилотті, С.Зівс). Принципове розходження цих теорій полягає у тому, що моністична визнає єдність двох систем права – національного і міжнародного, а дуалістична стверджує існування двох самостійних систем. Ці теорії фактично включають чотири концепції. Частина “моністів” виходить з примату міжнародного права над внутрішньодержавним. Інші представники моністичної теорії, навпаки, стверджують, що примат належить праву внутрішньодержавному.

Серед представників дуалістичної теорії також немає єдності. Одні з них дотримуються думки про те, що питання про пріоритет міжнародного або національного права взагалі не може виникнути, інші визнають необхідність відповіді на дане питання. Перший із зазначених напрямів дуалістичного підходу виник наприкінці XIX ст. Його прибічники виходять з відокремлення норм міжнародного і внутрішньодержавного права як окремих самостійних систем. На підтвердження своєї позиції вони наводять такі аргументи: 1) вказані системи права мають різні об'єкти регулювання (міжнародне право регулює відносини

винятково на міжнародному рівні, внутрішньодержавне відповідно – тільки на національному); 2) різний суб'єктний склад правовідносин (суб'єктами міжнародних правовідносин, відповідно до дуалістичної концепції, можуть бути тільки держави і міжнародні організації; внутрішньодержавних – фізичні і юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування); 3) розходження джерел виникнення юридичних норм (міжнародне право виникає як результат волевиявлення держав, узгодження їхніх інтересів; норми внутрішньодержавного права розглядаються представниками даної концепції як загальнообов'язкові встановлені державою правила поведінки, гарантією реалізації яких є державний примус). Прихильники даного напрямку в дуалістичній теорії стверджують, що дві названі правові системи ніколи не можуть вступити в конфлікт між собою, оскільки вони обслуговують різні правопорядки.

Представники другого напрямку дуалістичної теорії визнають можливість перетинання двох систем права, тобто – і можливість виникнення колізій між нормами даних систем. Такі колізії, як вони вважають, повинні переборюватися за правилом: пізніший акт скасовує попередній.

На відміну від дуалістичної теорії, моністичні концепції виходять з єдності двох правових систем, визнаючи, однак, пріоритет однієї з них над іншою. Відповідно до поглядів моністів одного з напрямів, міжнародне право являє собою ніби продовження національних правових систем, їхню суму або “зовнішньодержавне право”, норми якого мають юридичну чинність лише тоді й у тій мірі, коли і якою мірою вони включені до права внутрішньодержавного. Яскравим прикладом даного напрямку моністичної концепції є теорія, запропонована угорським юристом К.Надем. Він посилався на своєрідну єдність міжнародного та національного права. На його думку, кожна держава поряд з внутрішнім правом має власне міжнародне право. Учений наводив аргументи на користь того, що право кожної держави складається з двох юридичних систем: внутрішньодержавної і міжнародної юридичної системи держави. Отже, даний автор ввів таке поняття, як “міжнародне право держави”.

Представники іншого напрямку моністичної теорії, навпаки, стоять на позиції визнання за міжнародним правом якості верховної правової системи, що визначає не тільки сферу дії внутрішньодержавного права, а й зміст його нормативного масиву. Слід зазначити, що ці концепції не є вичерпним переліком існуючих думок з приводу співвідношення міжнародного та національного права. Так, наприклад, мають місце пропозиції з вирішення даного питання, які суттєво відрізняються від “класичних” теорій співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права. Зокрема, деякі автори вважають, що з точки зору методів нормоутворення національне та міжнародне право є самостійними системами, а з точки зору правозастосування – вони неподільно взаємопов'язані [1, с. 11].

Отже, визначивши загальні доктринальні підвалини взаємодії норм міжнародного та національного права, слід перейти до особливостей та проблем їх практичної реалізації. Але перш, ніж зробити це, ми маємо окреслити спектр джерел цих двох правових систем, через які їх взаємодія реалізується. Адже саме ці джерела є провідником, основною ланкою правового механізму застосування норм міжнародного права в національному праві.

Коло джерел міжнародного права має різні класифікації, визначені відповідними науковими працями: за об'єктом та суб'єктним складом

міжнародних правовідносин, за юридичною силою, за органом видання, за способом реалізації тощо. Проте нас, у першу чергу, цікавить класифікація за першими двома критеріями. Так, залежно від об'єкту та суб'єктного складу міжнародних правовідносин, саме міжнародне право поділяється за континентальною європейською традицією на публічне та приватне, які, в свою чергу, мають власні системи джерел, що їх утворюють.

Джерела норм міжнародного публічного та міжнародного приватного права суттєво різняться, що обумовлено предметом правовідносин, які ними регулюються: перші поділяються (за ступенем обов'язковості його норм) на "основні" (міжнародний договір та міжнародний звичай, саме вони регламентують засадничі принципи та норми цього типу міжнародних правовідносин) та "допоміжні" [2, с. 55] (до них належать судові рішення, акти правотворчості міжнародних організацій, "доктрини провідних фахівців", а також міжнародна звичайність та міжнародна чемність), другі (у тому числі міжнародні договори та міжнародні звичаї) – на національне законодавство, національні звичаї, прецедентне право (в країнах, де таке право визначається як джерело права), правову доктрину.

Враховуючи провідну роль міжнародного договору, як одного з основних джерел міжнародного публічного та міжнародного приватного права, дослідження характеру та рівня його інкорпорованості є першочерговим завданням у межах предмету цієї частини даної наукової праці.

Так, конституції багатьох країн містять положення, відповідно до яких міжнародні договори в результаті ратифікації або приєднання (чи при наданні згоди на їх обов'язковість в інший спосіб) стають частиною національного законодавства. Це процес так званої "автоматичної інкорпорації". Ці держави можна відносити до таких, що притримуються моністичної концепції. Так, у ст. 5 Конституції Албанії встановлено, що міжнародне право є "обов'язковою частиною національної правової системи". Згідно зі ст. 8 Конституції Португалії "норми і принципи загального міжнародного права є складовою португальського права". В основних законах Австрії, Греції, Естонії, Угорщини та ФРН складовою або навіть невід'ємною частиною національного права визначені загальновизнані принципи і норми (або лише принципи чи норми) міжнародного права. З іншого боку, в ст. 10 Конституції Італії передбачено, що "правопорядок узгоджується із загальновизнаними нормами міжнародного права". У ст. 6 Конституції Грузії також проголошується, що законодавство має відповідати загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права [3, с. 4-8].

У ряді країн міжнародний договір здобуває верховенство над внутрішнім правом. Уперше цей принцип утримувався в Конституції Іспанії 1931 р., а нинішня Конституція 1978 р. відтворює цей же принцип у п. 1 ст. 96 досить широко. У Франції цей же принцип був привнесений судовою практикою, зокрема, рішенням Касаційного суду в справі Жака Фабре, яким визнається пріоритет Римського договору стосовно французького законодавства (це ж було підтверджено в 1989 р. у рішенні Державної Ради в справі Ніколо).

Хоча й рідко, але у ряді випадків визначається примат міжнародного договору над конституцією. Таке передбачено п. 3 ст. 50 Австрійського Федерального конституційного закону від 10 листопада 1920 р., але вимагає певної процесуальної форми [4, с. 52]. Подібне передбачено також у Конституції Нідерландів.

Однією з держав, яка притримується моністичної концепції співвідношення національного і міжнародного права, є Україна. Частина 1 ст. 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Це положення дозволяє зробити висновок, що Україна дотримується моністичної концепції, оскільки міжнародні договори, відповідно до зазначеного конституційного положення, є частиною національного законодавства.

Цей висновок підтверджується Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 (справа про тлумачення терміна “законодавство”), відповідно до якого під терміном “законодавство” слід розуміти: закони України; чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів України. Положення, відповідно до якого міжнародні договори є частиною національного законодавства, закріплені ЦК України (ч. 1 ст. 10), Сімейним кодексом (ч. 1 ст. 13), в інших законах України. Отже, в Україні діє принцип автоматичної інкорпорації міжнародних договорів, тобто для того, щоб міжнародний договір став частиною національного законодавства, достатньо, щоб була надана згода на його обов'язковість і він набув чинності в установленому законом порядку.

Однак усі зазначені положення не дають можливості зробити висновок про співвідношення норм національного і міжнародного права в системі національного законодавства України. У країнах, в яких міжнародні договори стають частиною національного законодавства автоматично в результаті надання згоди на їх обов'язковість (як це відбувається в Україні), є два варіанти вирішення даного питання: пріоритет надається або нормам міжнародного права, або внутрішньодержавного. В Україні питання про дію міжнародних договорів регулюється Законом України “Про міжнародні договори” від 29 червня 2004 р. № 1906-IV, частиною 2 ст. 19 якого передбачено: якщо міжнародним договором, що набрав чинності у встановленому порядку, встановлені інші правила, ніж передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору. Крім того, положення про пріоритет міжнародних договорів закріплені в галузевому законодавстві України. Це, насамперед, кодекси України: Господарський кодекс (ч. 4 ст. 39, ч. 2 ст. 72), Цивільний кодекс (ч. 2 ст. 10), Кодекс законів про працю (ст. 8¹), Лісовий кодекс (ст. 103), Цивільний процесуальний кодекс (ч. 2 ст. 2), Господарський процесуальний кодекс (ст. 4), Водний кодекс (ст. 112), Житловий кодекс (ст. 193), Кодекс про надра (ст. 69) тощо.

Аналізуючи рівень адаптації законодавства України до законодавства ЄС, необхідно зазначити, що останні кілька років в цьому питанні було досягнуто певного прогресу. Крім того, заплановано продовжити системну роботу із приведення нормативної бази у відповідність до *aquil* ЄС [5, с. 24-27]. Водночас варто підкреслити, що факт схвалення згідно *aquil* ЄС українського законодавства ще не означає належне функціонування цих правових механізмів. Зокрема, на перешкоді належному впровадженню правових механізмів в життя стає відсутність достатнього розвитку судової гілки влади.

Належне завершення процесу адаптації залежатиме від адміністративної спроможності впровадження адаптованого законодавства, а також практики застосування такого законодавства в судах. З огляду на сучасний стан цих вимірів адаптації, Україна потребує значної допомоги з боку Європейського

співтовариства в цих питаннях в рамках подальшої угоди між нею та ЄС про асоційоване членство України у останньому [6, с. 521-569].

Однак, процес адаптації повинен охоплювати всю розгалужену систему національних нормативних правових актів і не оминати сферу їх застосування. Європейська інтеграція виявляється неможливою за відсутності умов реформування адміністративних структур, що сприяють ефективному пристосуванню правового надбання Європейського співтовариства. Цей процес ще ускладнюється тим, що стандарти ЄС (з огляду на зміст поняття "acqué communautaire") мають динамічний характер і відзначаються тенденцією до постійного розширення [7, с. 143].

Повноцінній і широкомасштабній інтеграції України у єдиний правовий та економічний простір Європи може сприяти лише якісне законодавче забезпечення інтеграційних процесів. Згідно із взятими на себе зобов'язаннями Україна фактично повинна створити нове законодавство, яке б відповідало вимогам Європейського співтовариства.

Сьогодення вимагає синхронізації законодавчих реформ – приймаючи нове законодавство, необхідно переглядати його суть. Тобто, не просто копіювати запозичені правові конструкції, поняття, принципи регулювання відносин, а використовувати увесь цей масив з обов'язковим його адаптуванням [8, с. 73] до особливостей української правової, економічної, соціальної сфери, культурних та історичних надбань нашої держави. Автор також вважає, що вивчення досвіду країн, що пройшли шлях інтеграції до ЄС і зараз є його повноправними членами, за належної уваги і наполегливої праці з боку України надасть можливість подолання проблем і труднощів у сфері адаптації національного законодавства із значно меншими витратами та протягом меншого часу порівняно із країнами, досвід яких вивчаємо [9, с. 61].

Порівнюючи юридичні механізми взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу з національними правовими системами, можна зробити висновок, що на поточному етапі формування та розвитку Європейського правового простору обидва механізми взаємодії є об'єктивно необхідними, через те, що вони сприяють сумісності різних правових систем Європи та здатності їх взаємодіяти між собою. Кожна з них по-своєму, в межах своїх завдань, сприяє скороченню відставання правових систем низки держав-учасниць від сучасних потреб і вимог правого розвитку людської цивілізації.

Юридичний механізм взаємодії права Європейського союзу з національними правовими системами, як відзначає Л.А.Луць [10, с. 16], не просто сприяє зближенню правових систем, а й забезпечує інтернаціоналізацію правового регулювання, гармонізацію правових систем, їх збалансованість у межах відповідного правового простору.

Сучасний етап генезису людського суспільства потребує з'ясування не тільки відмінних, а й спільних ознак національних та міждержавних правових систем, виявлення можливостей їх взаємодії, створення ефективного правового механізму, який сприяв би їх зближенню. Як показано автором у цій роботі, все більша кількість норм міжнародного права інкорпорується внутрішньодержавним правом, поряд із тенденцією до конституціоналізації міжнародного права простежується конституціоналізація зовнішньої політики держав; зміни у міждержавних правових системах впливають на національні правові системи.

1527308

Таким чином, виходячи з усього комплексу поглядів та проблем щодо правового механізму взаємодії норм міжнародного та норм національного права можна сформулювати наступні висновки.

Характер взаємодії міжнародного права, права різних держав є складним і обопільним. З одного боку, держави-учасниці найвпливовіших міжнародних організацій формують визначальні принципи та норми міжнародного права, керуючись при цьому здобутками у сфері правового регулювання своїх країн, з іншого, норми міжнародного права, набувши силу через систему своїх джерел, стають обов'язковими та більш пріоритетними, вищими за юридичною силою ніж норми національного права. Крім того, правові системи різних держав в рамках тісної взаємодії між собою на підставі відповідних договорів також зазнають взаємного впливу, проходячи різні форми уніфікації норм свого національного права. Тому не можна не зважувати на такі зв'язки і слід виходити при їх оцінюванні з глибинної сутності права та його ролі на сучасному етапі розвитку суспільства.

Відносно ж питання, що стосується підходів до застосування норм міжнародного права у межах національних правових систем, то тут не можна, на нашу думку, припускати того, щоб міжнародне право ігнорувалося чи визнавалося нижчим за юридичною силою від права національного, адже вплив міжнародного права на національні правові системи у випадку його пріоритетності надає можливість зблизити законодавство багатьох країн, сформувати спільне (загальне – на рівні принципів права, або, навіть, на рівні конкретних норм та інститутів права) бачення у питаннях правового регулювання, що, в свою чергу, може сприяти досягненню самої сутності права як регулятора суспільних відносин – миру, законності та правопорядку, матеріального достатку тощо. Таким чином, міжнародне право носить, окрім нормативного, також позитивний соціальний міжнародний характер. Україна визнає пріоритет норм міжнародного права над внутрішнім законодавством. Але конституційно проголошений принцип лише закладає загальні підвалини під формування вітчизняного юридичного механізму взаємодії української правової системи та норм міжнародного права, правових систем інших країн. Рівень нормотивізації цього аспекту правового регулювання в нашій державі ще залишає багато прогалів, тому слід провести якісну та разом із цим оперативну правотворчу роботу щодо цього, адже від неї залежатиме не тільки справжній рівень демократії в нашій державі, але й ступінь інтегрованості України до світового співтовариства загалом та європейського зокрема.

В першу чергу має бути проведена робота з визначення юридичної сили різних міжнародно-публічних нормативних актів, оскільки чинна вітчизняна система вже містить досить багато міжнародних договорів різного рівня і потребує відповідної нормотивізації з боку законодавчого органу країни. Було б доцільно розробити і прийняти кодекс міжнародного права, який би мав побудовану за пандектним принципом структуру: загальна частина містила б основи взаємодії національного права з правом міжнародним, іноземним. Особлива ж частина цього кодексу визначала б особливості набуття нормами останніх юридичної сили залежно від характеру міжнародних правовідносин (публічного чи приватного) та залежно від компетенції відповідних національних органів державної влади та управління.

Окремо хотілося б звернути увагу на потребу реформування джерел права вітчизняної правової системи, виходячи із об'єктивних потреб, які склалися на сучасному етапі розвитку України та її головного зовнішньополітичного курсу. Йдеться про необхідність розробки проектів законів, інших видів нормативних актів

національної правової системи, що передбачали б гнучку інкорпорацію норм прецедентного права у внутрішнє законодавство, зберігаючи при цьому усталені традиції нормотворення нашої держави. Крім того, необхідне проведення експертних оцінок міжнародних та міждержавних нормативних актів щодо їх відповідності внутрішньому законодавству та вироблення механізмів їх легітимації.

Література

1. Международное право: Учебник. – М., 2000.
2. Баймуратов М. А. Международное право. – Х.: “Одиссей”, 2003.
3. Шаповал В. Конституція і співвідношення національного і міжнародного права (порівняльний аналіз) // Юстиніан (Юридична газета). – 2006. – № 10 (70), 31 травня 2006 р. – С 4-8.
4. Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты. – М.: Прогресс, 1985.
5. Гернфельз Ганс-Гольгер. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Український правовий часопис. – 2003. – № 2. – С. 24–27.
6. Леонова О. В. Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу: загальний огляд // Зб. наук. праць: юридичні і політичні науки. – Інститут держави і права ім. В. Н. Корецького НАН України, 2007. – С. 521-569.
7. Петров Р. Поняття “*acquis communautaire*” у праві Європейського Союзу // Право України. – 2003. – № 9. – С. 143.
8. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под ред. Е.Б.Кубко, В.В.Цветкова. – К., 2003.
9. Давидович М. С. Адаптація законодавства України в контексті Європейської правової інтеграції // Держава і право: Зб. наук. праць: юридичні і політичні науки. – Вип. 32. – К.: Інститут держави і права ім. В. Н. Корецького НАН України, 2006. – С. 61-64.
10. Луць Л. А. Деякі аспекти взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць // Держава і право: Зб. наук. праць: юридичні і політичні науки. – Вип. 16. – К.: Інститут держави і права ім. В. Н. Корецького НАН України, 2002. – С. 16-19.

С. В. Плавич

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Экономико-правовой факультет, кафедра общеправовых дисциплин и
международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Резюме

В статье рассмотрены особенности процесса сближения национального законодательства с законодательством Европейского Союза, проанализирован конституционно-правовой механизм взаимодействия норм национального и международного права.

Ключевые слова: национальное законодательство, конституционно-правовой механизм, законодательство Европейского Союза, взаимодействие норм права.

S. V. Plavish

Odessa National University

Frantsuzsky Bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**FORMING AND DEVELOPMENT OF LEGAL MECHANISM OF
COOPERATION OF NORMS OF INTERNATIONAL
AND NATIONAL LAW**

Summary

Peculiarities of the process of harmonization of Ukrainian national legislation and legislation of the European Union have been studied in the article. Constitutional law mechanisms of interaction of national and international legal rules are under analysis.

Key words: national legislation, Constitutional law mechanisms, legislation of the European Union, interaction of legal rules